BOOKS REVIEW: การเมืองเรื่องพระพุทธรูป

โดย
พระสุธีวีรบัณฑิต (โชว์ ทสฺสนีโย)
พระอุดมสิทธินายก (กำพล คุณงกโร)
พระมหาสุนันท์ สุนนฺโท
ดร.ประเสริฐ ธิลาว

ชื่อหนังสือ การเมืองเรื่องพระพุทธรูป
ชื่อผู้แต่ง : วิราวรรณ นฤปิติ
สำนักพิมพ์ : สำนักพิมพ์มติชน
พิมพ์เมื่อ : กุมภาพันธ์ 2560

บทนำ

พระพุทธรูปจำนวนมากที่ปรากฏอยู่ในประเทศไทย หรือนานาประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนาล้วนมีประวัติความเป็นมา พัฒนาการร่วมกับประชาชาตินั้น ๆ โดยมีนัยยะของประวัติศาสตร์ การเมือง เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม อาทิ พระพุทธรูปแห่งคันธาระ (อินเดีย) พระพุทธรูปแห่งบามิยัน (อัฟกานิสถาน) พระพุทธรูปที่หน้าผาหยุนกัง เมืองต้าถง ของมณฑลซานซี (จีน) พระพุทธรูปไดบุตสึ (ญี่ปุ่น) พระธาตุเขี้ยวแก้ว (ศรีลังกา) พระแก้ว พระสุก พระไส หรือพระบางในประวัติศาสตร์ลาว พระมหามัยมุนี (พม่า) พระองค์เจก-องค์จอม (กัมพูชา) พระบัวเข็มของกลุ่มชาติพันธุ์ไทยใหญ่อันมีศูนย์กลางที่เมืองตองยีในประเทศพม่า เป็นต้น ย้อนกลับมาในประเทศไทย ก็จะมีพระพุทธรูปสำคัญ ที่เนื่องด้วยประวัติศาสตร์และความเป็นมาของไทยเรา อาทิ พระพุทธชินราช (พิษณุโลก) พระพุทธสิหิงค์ (เชียงใหม่) พระแก้วมรกต (กรุงเทพ) พระพุทธโสธร (ฉะเชิงเทรา) พระทองคำ (วัดไตรมิตร-กรุงเทพ) หลวงพ่อโต (วัดบางพลีใหญ่ใน-สมุทรปราการ) หลวงพ่อวัดไร่ขิง (นครปฐม) หรือพระสยามเทวาธิราช (วัดพระแก้ว-กรุงเทพ) เป็นต้น นัยยะของการเกิดขึ้นสัมพันธ์กับศาสนา ความเชื่อศรัทธา ความเป็นศูนย์รวมจิตใจในความเป็นรัฐชาติและการจัดตั้ง การเมือง เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม ศิลปะ ตระกูลช่าง โดยสัมพันธ์เกาะเกี่ยวกับพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของรัฐนั้นๆ รวมทั้งสยาม หรือไทยนับแต่อดีตจนกระทั่งปัจจุบัน ซึ่งประเด็นดังกล่าวปรากฏในงานค้นคว้า เรื่อง **“การเมืองเรื่องพระพุทธรูป”** (2560) ที่เรียบเรียงนิพนธ์โดยวิราวรรณ นฤปิติ ที่ได้เคยศึกษาไว้เป็นวิทยานิพนธ์ระดับมหาบัณฑิต (2557) ในสาขา

ประวัติศาสตร์ ของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เรื่อง **"แนวคิดการรวบรวมพระพุทธรูปช่วงสร้างกรุงเทพฯ ถึงรัชกาลที่ 5"** และนำมาปรับเป็นหนังสือพร้อมพิมพ์เผยแผ่ ซึ่งผู้ศึกษาได้พยายามอธิบายเชื่อมถึงประเด็นทางการเมืองผ่านพระพุทธรูปที่ปรากฏให้เห็น อันสัมพันธ์กับ **"สัญญะ"** การตั้งต้นทางความเชื่อและกลไกการได้มาต่อพระพุทธรูปนั้น ประกอบสร้างเป็นความเชื่อ **"กษัตริย์ผู้ทรงธรรม"** หรือการเป็นกษัตริย์ที่สัมพันธ์กับบุญญาบารมี ดังที่ปรากฏข้อความว่า **"ความคิดเรื่องพระมหากษัตริย์เป็นผู้มีบุญบารมีสูงสุด เป็นอุดมคติที่สืบทอดกันมาในชนชั้นกษัตริย์ อย่างกษัตริย์สุโขทัย และกษัตริย์อยุธยาก็คือผู้ที่สั่งสมบุญบารมีเอาไว้มาก และจะสั่งสมบุญบารมีให้เพิ่มพูนยิ่งขึ้นไปอีกเพื่อเตรียมจะเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต ด้วยการประพฤติธรรม สั่งสอนธรรม และบำรุงพระศาสนา อุดมคติแบบนี้ฝังรากลึกอยู่ในอาณาจักรที่ทำกิจกรรมทางการเมืองควบคู่ไปกับศาสนาเป็นสำคัญ รวมถึงสมัยสร้างกรุงรัตนโกสินทร์นี้ด้วย"** โดยโลกทัศน์ความเชื่อแบบนี้ ปรากฏในหนังสือเล่มนี้ด้วย ซึ่งจะได้นำมาแบ่งปันเล่าเรื่องเพื่อประโยชน์ต่อการสร้างความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับพระพุทธรูป รวมไปถึงการเมืองที่มาพร้อมกับพระพุทธรูปในระหว่างรัฐต่อรัฐ สัญลักษณ์ของอำนาจ การสถาปนาอำนาจ รวมไปถึงการจัดวางอำนาจของรัฐต่อสิ่งเชื่อทางศาสนาที่ชื่อว่า **"พระพุทธรูป"**ด้วยเช่นกัน

ศาสนาและการเมือง

ศาสนากับการเมืองเป็นสิ่งที่แยกกันไม่ออกนับแต่อดีตด้วยเช่นกัน แนวคิดเรื่องเทวราชา สมมติราชา รวมไปถึงพระราชาผู้ทรงธรรม (ทศพิธราชธรรม) เป็นของคู่กันกับรัฐ และบุรพกษัตริย์ในนานารัฐนับแต่อดีต ที่มีเป้าหมายเป็นการขยับก้าวไปข้างหน้าของสังคมในภาพรวม ในรัฐสยามการที่พ่อขุนรามคำแหง (พ.ศ.1822-1841) กับการสถาปนาสุโขทัย โดยมีความเกาะเกี่ยวอยู่กับศาสนา การใช้ศาสนาเป็นเครื่องหมายของการแสดงพระองค์เป็น **"พ่อผู้ทรงธรรม"** รวมไปถึงการดำเนินชีวิตขับก้าวไปข้างหน้าอย่างเหมาะสมภายใต้รัฐและการก่อเกิดของรัฐอย่างเหมาะสมจึงเกิดขึ้น พระยาลิไทย (พระมหาธรรมราชาที่ 1 ครองราชย์ พ.ศ. 1890-1919) กับโลกทัศน์ในเชิงควบคุมแบบไตรภูมิพระร่วง (เตภูมิกถา/พ.ศ.1888) หรือการเป็นกษัตริย์ที่บำรุงพระพุทธศาสนาของสมเด็จพระนารายณ์ (พ.ศ.2199-2231) รวมไปถึงกษัตริย์ที่ให้การอุปถัมภ์การสืบศาสนาในลังกา (พ.ศ.2494) อย่างพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ (พ.ศ.2275-2301) ภาพเหล่านี้ปรากฏอยู่ในประวัติศาสตร์ไทย หรือมาในสมัยของพระเจ้ากรุงธนบุรี (พ.ศ. 2310–2325) กับบทบาทของมหากษัตริย์ผู้กอบกู้ รวบรวม และการอุปถัมภ์ศาสนารวมไปถึงการย้ายพระพุทธรูปสำคัญคือพระแก้วมรกตจากเวียงจันทร์ด้วย (พ.ศ. 2322) หรือล่วงมาถึงรัตนโกสินทร์ "การที่ราชสำนักรัชกาลที่ 1 ใช้วัตถุทางศาสนาเป็นเครื่องมือในการแสดงตัวตนของพระมหากษัตริย์ในอุดมคติ และทำให้เมืองหลวงที่สถาปนาขึ้นใหม่มีความศักดิ์สิทธิ์ในฐานะเป็นศูนย์กลางของศาสนาพุทธ ควบคู่ไปกับอำนาจทางการเมือง" ดังมีข้อมูลว่า "... ช่วงต้นรัชกาลที่ 1 ราชสำนักอยู่ในฐานะของผู้ปกครองที่พยายามจะสถาปนาอำนาจเหนือหัวเมืองที่เคยอยู่ใต้อำนาจของอยุธยาให้แน่นแฟ้นยิ่งขึ้นขณะเดียวกันก็รวมเอาล้านนา ล้านช้าง และกัมพูชาเข้ามาเป็นประเทศราชด้วยพร้อมทั้งพยายามจะรวมหัวเมืองมอญ ได้แก่ ทวาย มะริด ตะนาวศรี ผล

ก็คือก่อให้เกิดระบบการเมืองแบบจักรวรรดิขึ้น รัชกาลที่ 1 จึงต้องสร้างความชอบธรรมให้กับระบบการเมืองที่พระองค์สร้างขึ้นใหม่นี้...” ผู้ปกครองเมืองในจักรวรรดิทั้งหมดนับถือศาสนาพุทธดังนั้น การเอามาตรฐานทางศีลธรรม และราชธรรมมาสร้างความชอบธรรมแก่ระบบการเมืองที่มีศูนย์กลางที่กรุงรัตนโกสินทร์ จึงได้ผลดีที่สุดในความคิดของคนในราชสำนัก สิ่งสำคัญคือการทำให้กรุงเทพฯ เป็นศูนย์กลางพุทธศาสนา และแสดงให้เห็นว่าพระมหากษัตริย์แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่ดีตามอุดมคติ ให้เป็นที่ยอมรับทั้งในราชธานี หัวเมือง และเมืองประเทศราช

นัยยะของกลไกทางการเมืองกับศาสนา เป็นสิ่งคู่กันที่แยกไม่ออก รัฐกับศาสนา มีส่วนเกื้อหนุนขับเคลื่อนในกันและกัน รวมถึงกับประชาชนพลรัฐผู้อยู่ใต้ปกครองด้วย โดยมีกลไกทางศาสนาเป็นเครื่องขับเคลื่อนและขับเน้นให้เกิดผลและกลไกในการปฏิบัติ ซึ่งในหนังสือเล่มนี้ได้กล่าวถึงเงื่อนไขทางศาสนาของรัฐ และศาสนาที่ต่างเกื้อหนุนซึ่งกันและกัน ดังปรากฏแนวคิดที่ว่า **“กษัตริย์ผู้ทรงธรรม”** สมควรที่จะครอบครองพระพุทธรูปที่ศักดิ์สิทธิ์ (น.132) การเคลื่อนย้ายพระพุทธรูปเป็นการกำหนดให้เห็นถึงรัฐในอุดมคติที่สัมพันธ์กับอำนาจของสถาบันกษัตริย์เพื่อหลอมความเชื่อของรัฐประเทศราชต่อความเป็นเจ้าผู้ปกครอง (น.132-133) รวมไปถึงบทบาทของการเป็นศูนย์กลางในเรื่องบุญญาธิการ หรือบารมีของผู้ปกครองในเชิงของจักรวาลวิทยา หรือศูนย์กลางของอำนาจในระบบรัฐ (น.40) ดังนั้นแนวคิดเกี่ยวกับรัฐและศาสนาสัมพันธ์กันอย่างเป็นระบบและถูกสื่อและถ่ายทอดออกมา ซึ่งเป็นสาระที่ปรากฏในความเป็นศาสนาและรัฐ และความสัมพันธ์อย่างมีเงื่อนไขระหว่างรัฐและศาสนาด้วยเช่นกัน

มีหลักฐานถึงวิธีการสถาปนาความเป็นรัฐในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับสมเด็จพระพนรัตน์ ซึ่งมีการชำระสมัยรัชกาลที่ 1 ได้ให้ภาพของกษัตริย์อังวะ ว่าเป็นผู้ทำลายเมืองอยุธยา และพงศาวดารยังเน้นไปที่การกอบกู้เอกราชของสมเด็จพระเจ้าตากสิน แล้วจบลงที่หายนะตกแก่ราชวงศ์บุเรงนอง การสร้างภาพให้รัชกาลที่ 1 อยู่เหนือกว่ากษัตริย์อังวะนั้น มีความหมายสำคัญต่อสถานะกษัตริย์รัตนโกสินทร์อย่างมากในสายตาเมืองประเทศราช จนกระทั่งปี พ.ศ. 2336 กรุงอังวะได้ขอเป็นไมตรีผ่านมาทางเจ้าเมืองเมาะตะมะ ใจความของศุภอักษรก็เน้นไปที่ความเมตตาของกษัตริย์ผู้มีบุญด้วยเช่นกัน

นอกจากนี้ในหนังสือ ยังอธิบายถึงการเก็บรวบรวมวัตถุในสมัยรัชกาลที่ 1 ที่มีการรวบรวมพระพุทธรูปจากหัวเมือง สุโขทัยพิจิตร สวรรคโลก อยุธยา ลพบุรี มาประดิษฐานไว้ ณ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม (วัดโพธิ์) ทั้งสิ้นจำนวน 1,248 องค์ จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ชี้ให้เห็นว่าราชสำนักได้มีการจัดทำบัญชีพระพุทธรูปเอาไว้อย่างละเอียด เพื่อเป็นการกำหนดเอาไว้ล่วงหน้า ต่อการออกแบบระเบียงพระอุโบสถ ระเบียงพระมหาเจดีย์ และพระวิหารทิศต่างๆ เพื่อเก็บรวบรวมพระพุทธรูปจากหัวเมืองดังกล่าวมาประดิษฐานที่พระระเบียงในวัดโพธิ์ เหตุการณ์ดังกล่าวเป็นเหตุการณ์สำคัญเนื่องจากเป็นส่วนหนึ่งของวิธีการที่สำคัญในการสร้างกรุงรัตนโกสินทร์ ซึ่งเห็นได้ชัดว่าระบบการจัดการดังกล่าว มีส่วนสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับแนวคิดในการบริหารราชการของรัฐในยุคสร้างกรุงรัตนโกสินทร์

หรือล่วงมาในระหว่าง พ.ศ. 2369–2371 เจ้าอนุวงศ์ (Chao Anouvong/พ.ศ. 2348 – 2371/1805-1828) แห่งนครเวียงจันทน์ได้ยกกองทัพเข้าตีหัวเมืองอีสานทั้งหมด ยึดได้เมืองนครราชสีมา พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาราชสุภาวดี (สิงห์ สิงหเสนีย์) ยกกองทัพไปปราบ ในที่สุดปราบเจ้าอนุวงศ์เวียงจันทน์ได้ เมื่อจัดการบ้านเมืองทางอีสานให้เข้าสู่ความสงบเรียบร้อยแล้ว เจ้าพระยาสุรสีห์ ได้อัญเชิญเอาพระบางเจ้าลงไปกรุงเทพมหานคร โปรดเกล้าฯ ให้เลื่อนยศเจ้าพระยาสุภาวดีเป็นเจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์ สิงหเสนี/พ.ศ. 2320-2392) และโปรดให้สร้างพระอารามขึ้นให้เป็นที่ประดิษฐานพระบางเจ้าไว้นอกกรุงคือ ให้อัญเชิญไปไว้วัดจักรวรรดิราชาวาสวรมหาวิหาร ตลอดมาจนถึงรัชสมัยพระบางประดิษฐานที่วัดจักรวรรดิฯ มาจนถึงรัชกาลที่ 4 ก็ได้เกิดเหตุฝนแล้ง ต่อเนื่องกันหลายปีชาวกรุงก็ได้ร่ำลือกันว่า ด้วยเหตุที่พระบางและพระแก้วมรกตประดิษฐานไว้ด้วยกันความทราบถึงพระเนตรพระกรรณ จึงได้พระราชทานพระบางกลับคืนสู่หลวงพระบาง นับแต่นั้นเป็นต้นมาพระบางได้ถูกอัญเชิญพระบางกลับหลวงพระบางและคงอยู่ในหลวงพระบางตลอดมาจนถึงปัจจุบัน

ภาพสะท้อนของศาสนาและการเมืองเป็นสิ่งที่ไม่สามารถแยกกันออกด้วยเหตุผลในเรื่องรัฐกับศาสนามีนัยยะของการอิงอาศัยซึ่งกันและกันในการทำหน้าที่ในการควบรวมประชาชน นัยหนึ่งรัฐมีหน้าที่ควบคุมในเชิงกายภาพผ่านอำนาจ และกลไกการใช้อำนาจ รวมทั้งกฎแห่งรัฐ แต่ในกรณีของศาสนามีส่วนควบคุมต่อความเชื่อทางศาสนาโดยใช้กลไกของความศรัทธาการยอมรับ และการตามเข้าไปปฏิบัติต่อเงื่อนไขทางศาสนาที่เกิดขึ้นระหว่างรัฐและศาสนาในเชิงกายภาพที่เกิดขึ้น และผลก็เป็นที่ประจักษ์ในนามรัฐและศาสนาทั่วไปว่าสิ่งเหล่านี้เกิดขึ้นด้วยเงื่อนไขอย่างเดียวกันดังปรากฏเป็นหลักฐานในประวัติศาสตร์ศาสนาด้วยเช่นกัน

พระพุทธรูปและการเมือง

หากพิจารณาจากหนังสือ **“พระพุทธรูปกับการเมือง”** สะท้อนให้เห็นได้ว่า พระพุทธรูปกลายเป็นการสื่อสารทางการเมือง ที่สัมพันธ์กับบุญญาธิการทางการเมือง จนกระทั่งกลายเป็นกลไกทางการเมืองที่เหมาะสมและก่อให้เกิดประโยชน์ในการบริหารจัดการทางการเมือง ดังกรณีอึดอัดที่วัดพระมนูหะ/Manuha Temple (หม่อง ทิน อ่อง, 2551 : 33) ในพม่าที่สะท้อนถึงการสื่อสารถึงการเมือง หรือพระมหามัยมุนี (Mahamuni Buddha) ที่แต่เดิมอยู่ในรัฐยะไข่ ที่ถูกอันเชิญ มาประทับที่มัณฑะเลย์ ในสมัยพระเจ้าปดุง (Bodawpaya,พ.ศ.2325- 2362/1782-1819) (Charney, Michael W. 2006, Father Sangermano, 1969 : p. 71) หรือพระธาตุเขี้ยวแก้วสัญลักษณ์ความเชื่อทางพุทธศาสนากับการหลุดรอดจากการทำลายโดยประเทศอาณานิคมทุกครั้งในประวัติศาสตร์ศรีลังกา หรือรวมไปถึงพระแก้วมรกตที่แฝงไปด้วยการเมืองระหว่างแว่นแคว้นล้วนๆ ตำนานการสร้างพระพุทธรูปองค์นี้ในระยะเริ่มต้นเป็นไปอย่างพิสดารคือสร้างโดยพระอินทร์ แต่ต่อมาตำนานเริ่มมีชื่อของบุคคลในประวัติศาสตร์มากขึ้น และการถูกนำไปประดิษฐานที่ต่างๆ ก็เจือปนไปด้วยกลิ่นอายของเหตุการณ์ทางการเมือง เช่น ตอนที่อัญเชิญพระแก้วจากเชียงรายมาเชียงใหม่ ทำไมช้างถึงต้องมุ่งแต่จะไปลำปาง (เมืองลูกหลวงเชียงใหม่) แม้จะเปลี่ยนช้างตั้งสาม

เชือกก็ยังเลือกที่จะไปแต่เมืองลำปาง ? เหตุการณ์นั้นจึงมีนัยยะของการไปเพื่อเสริมบารมี ? แต่ครั้นเมืองเชียงใหม่เปลี่ยนกษัตริย์ใหม่ ช้างกลับนำพระพุทธรูปมุ่งหน้าเชียงใหม่นำพระแก้วมรกตไปประดิษฐานที่เชียงใหม่โดยไม่ขัดขืน ?

หรือกรณีพระแก้วขาว หรือพระเสตังคมณี ที่เคยเป็นพระคู่บ้านคู่เมืองของแคว้นหริภุญไชยมาก่อน เมื่อล้านนาตีหริภุญไชยแตกก็นำพระเสตังคมณีมาประดิษฐานที่เชียงใหม่ ตอนพระไชยเชษฐาธิราชจะเสด็จกลับไปปกครองล้านช้าง ลาว พระองค์จะทรงอัญเชิญพระเสตังคมณีไปหลวงพระบางไปพร้อมๆ กับพระแก้วฯ แต่ชาวเชียงใหม่ขอไว้....ให้เอาไปเฉพาะพระแก้วฯ บางตำราก็ว่าพระไชยเชษฐาติดสินบนเจ้าหน้าที่บางคนนำพระแก้วไปหลวงพระบาง การนำพระแก้วไปหลวงพระบางไม่ได้บั่นทอนศูนย์รวมจิตใจของคนเชียงใหม่เลย เพราะศูนย์รวมจิตใจคือพระเสตังคมณี ส่วนการอัญเชิญพระแก้วฯ ลงมาที่กรุงธนบุรีและกรุงเทพฯ ในปัจจุบัน ในยุคนั้นศูนย์รวมจิตใจของคนแต่ละแว่นแคว้นนั้นอยู่ที่สถาบันศาสนา การแย่งชิงพระพุทธรูคู่บ้านคู่เมืองจึงถือเป็น “สงครามจิตวิทยา” ที่ใช้ในสร้างความชอบธรรมในดินแดนที่นับถือพระพุทธศาสนาด้วยกันในดินแดนที่นับถือพระพุทธศาสนาด้วยกันในภูมิภาคนี้

หรือกรณีตำนานพระพุทธชินราชตำนานกล่าวไว้ว่า พระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎกหรือพระมหาธรรมราชา (พญาลิไท) กษัตริย์องค์ที่ 4 ในพระราชวงศ์พระร่วง สมัยกรุงสุโขทัย เป็นผู้สร้างพระพุทธชินราช เมื่อราว พ.ศ. 1900 โปรดให้ช่างสวรรคโลก ช่างเชียงแสน และช่างหริภุญไชย สมทบกับช่างกรุงศรีสัชนาลัย ช่วยกันหล่อพระพุทธรูปขนาดใหญ่ 3 องค์ ได้แก่ พระศรีศาสดา พระพุทธชินราช และพระพุทธชินสีห์ จวบจนถึงวันพฤหัสบดี ขึ้น 15 ค่ำ เดือน 4 ปีเถาะจุลศักราช 717 ราว พ.ศ. 1898 ได้มงคลฤกษ์ กระทำพิธีเททองหล่อพระพุทธรูปทั้ง 3 องค์ เมื่อเททองหล่อเสร็จแล้วและทำการแกะพิมพ์ออกปรากฏว่า พระพุทธชินสีห์และพระศรีศาสดา องค์พระสมบูรณ์สวยงามดี ส่วนพระพุทธชินราชนั้นได้หล่อถึง 3 ครั้งก็ไม่เสร็จเป็นองค์พระได้ กล่าวคือทองแล่นไม่ติดเต็มองค์ พระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎกจึงทรงตั้งสัตยาธิษฐานเสี่ยงเอาบุญบารมีของพระองค์เป็นที่ตั้ง ครั้งนั้นจึงร้อนถึงอาสน์พระอินทร์เจ้า จึงนฤมิตเป็นตาปะขาวลงมาช่วยทำรูปพระ คุมพิมพ์ปั้นเบ้า ด้วยอานุภาพพระอินทราธิราช เจ้าทองก็แล่นรอบคอบบริบูรณ์ทุกประการหาที่ติมิได้ พระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎกทรงปิติโสมนัสเป็นอย่างยิ่ง แปลว่าบุญญาธิการของผู้ปกครองได้ทำให้กระทำการสำเร็จจนกระทั่งออกมาเป็นพระพุทธรูปศูนย์กลางความเชื่อของคนในภูมิภาคนี้ด้วยเช่นกัน

ภาพประกอบที่ 1 พระมหามัยมุนี กับสัญลักษณ์ของอำนาจทางความเชื่อของรัฐยะไข่
ที่มา : http://travel.mthai.com/world-travel/72350.html เมื่อ 12 มีนาคม 2560

รวมไปถึง **"พระมหามัยมุนี"** หรือ **"พระมหาเมี๊ยะมู่นี่"** อันมีความหมายว่า "พระผู้เป็นที่เคารพสูงสุด" หรือ "ผู้รู้อันประเสริฐสุด" ซึ่งนับเป็นหนึ่งในห้าแห่ง "เบญจมหาบูชาสถาน" อันมีความสำคัญสูงสุดของประเทศพม่า ตำนานได้กล่าวไว้ว่า สร้างขึ้นตั้งแต่สมัยพุทธกาล โดยกษัตริย์แห่งเมืองยะไข่ องค์พระทำจากทองสัมฤทธิ์ สูง 12 ฟุต 7 นิ้ว ก่อนสร้าง พระกษัตริย์ผู้สร้างทรงพระสุบินว่า พระพุทธเจ้าเสด็จมาประทานพรให้พระพุทธปฏิมาองค์นี้ เป็นตัวแทนของพระองค์ เพื่อเป็นเครื่องสืบพระศาสนาไปในภายหน้า โดยในอดีต แม้เมืองยะไข่จะถูกโจมตีโดยกษัตริย์ผู้ทรงแสนยานุภาพในหลาย ๆ ครั้ง ก็ไม่อาจที่จะเคลื่อนย้ายองค์พระมหามัยมุนีนี้ออกจากเมืองได้ ต้องมีเหตุให้ขัดข้องทุกครั้งไป จนมาถึงรัชสมัยของพระเจ้าปดุง ยกทัพมาตีเมืองยะไข่ได้ และคราวนี้สามารถอัญเชิญพระมหามัยมุนีออกจากยะไข่ได้ โดยล่องมาตามแม่น้ำอิระวดีมายังเมืองมัณฑะเลได้สำเร็จ พระมหามัยมุนีอันศักดิ์สิทธิ์ จึงได้ย้ายมาอยู่ที่เมืองมัณฑะเลเป็นการถาวรนับแต่นั้นเป็นต้นมา ซึ่งนับเป็นนัยยะของการสื่อทางการเมืองที่ว่าพระพุทธรูปเป็นสัญลักษณ์ของความเข้มแข็งศูนย์รวมจิตใจ ความเข้มแข็งเกิดจากความเชื่อรวมต่อความศักดิ์สิทธิ์และการปกบ้านป้องเมือง ในส่วนของพระเจ้าปดุงการได้มา และการทำลายความเชื่อนั้น รวมทั้งความเป็นผู้มีบุญญาธิการและสิทธิ์ของการครอบครองและการได้มาย่อมเป็นสิ่งควร ดังนั้นในนิยามของพระพุทธรูปและการเมืองระหว่างรัฐจึงมีบทสรุปด้วยสงคราม การต่อสู้และการแย่งชิงดังปรากฏในกรณีของพระมหามัยมุนีเป็นต้น

ในส่วนของสยาม/ไทย มีเหตุการณ์ที่คล้ายกันดังปรากฏแนวคิดของความเป็นรัฐกับบุญญาธิการของผู้ปกครองได้สะท้อนออกมาที่ว่า "...ครั้นลุจุลศักราช 1141 ปี สมเด็จพระเจ้ามหากษัตริย์ศึกและพระเจ้าสุรสีหพิษณวาธิราช ได้ยกพยุหโยธาขึ้นไปปราบเมืองศรีสัตนาหุตเวียงจันทร์ ด้วยอำนาจพระบารมีสมเด็จพระเจ้ามหากษัตริย์ศึก ซึ่งควรเป็นที่ครอบครองปฏิบัติบูชาพระรัตนปฏิมากรองค์นี้ พระเจ้าร่มขาวเมืองหลวงพระบางก็สวามิภักดิ์ช่วยในการสงคราม พระเจ้าแผ่นดินกรุงศรีสัตนาคนหุตราชวงศานุวงศ์แสนท้าวพระยาวลาวครั้งนั้น ถึงได้พระพุทธปฏิมาองค์นี้ไว้ ก็เพราะนับถือวิปริต

คิดเช่นวักบูชาเป็นเจ้าผี ล้มโคกระบือบูชาเชิญให้เข้าคนทรง แม่มดนางท้าวเจรจาล่อลวงคนไปข้าง ๆ หานับถือโดยศรัทธาต่อพระพุทธคุณตรง ๆ ไม่ จึงทนทานกำลังทหารและพระปัญญาบารมีสมเด็จพระเจ้ามหากษัตริย์ศึกมิได้ ก็พาบุตรนัดดาหนีไป...” (พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2546 : 199-200) จากแนวคิดที่สะท้อนให้เห็นว่ารัฐอำนาจ และการเสริมอำนาจผ่านพระพุทธรูปปรากฏแนวคิดนี้เหล่านี้ในหนังสือเล่มดังกล่าวด้วยเช่นกัน ดังประโยคที่ว่า “สมเด็จเจ้ามหากษัตริย์ศึก...ควรครอบครองปฏิบัติบูชาพระรัตนปฏิมากรณ์องค์นี้...” (น. 132) ซึ่งเป็นการสร้างความชอบธรรมต่อการได้มาซึ่งพระพุทธรูปจากเมืองเวียงจันทร์ของรัฐสยามในอดีตด้วย รวมไปถึงเหตุการณ์ที่ปรากฏในงาน **“การเมืองเรื่องพระพุทธรูป”** สะท้อนให้เห็นว่าการเคลื่อนย้ายพระพุทธรูปจากหัวเมือง สู่ศูนย์กลางที่กรุงเทพ “...ใน ปี พ.ศ.2337 ได้มีกระแสรับสั่งให้ข้าราชการไปเชิญเสด็จพระพุทธรูปจากหัวเมืองเหนือต่าง ๆ ลงมาบูรณปฏิสังขรณ์ แล้วประดิษฐานไว้ที่วัดพระเชตุพน ฯ จากเอกสารที่ 9/ก มีชื่อตามการสำรวจของหอสมุดแห่งชาติว่า “กระแสพระบรมราชโองการ ให้อันเชิญพระพุทธรูปจากสุโขทัยมาประดิษฐานไว้ ณ กรุงเทพฯ จ.ศ.1156...” (น. 42) หรือปรากฏหลักฐานใน พระราชพงศาวดารและจารึกวัดพระเชตุพน กล่าวถึงการรวบรวมพระพุทธรูปเมื่อ พ.ศ. 2337 ว่าเป็นการกระทำเพื่อบำรุงพระพุทธศาสนาให้รุ่งเรืองสืบไป ด้วยการโปรดเกล้าฯ ให้รวบรวมพระพุทธรูปที่ปรักหักพังจากหัวเมืองเหนือ คือสุโขทัย พิจิตร สวรรคโลก ลพบุรี และอยุธยา ลงมาปฏิสังขรณ์ จากนั้นก็ให้ประดิษฐานไว้ที่วัดพระเชตุพนฯ จำนวน 1,248 องค์ บางส่วนที่เหลือก็แจกจ่ายให้เชื้อพระวงศ์ หรือข้าราชการคนอื่นๆ นำไปบูชา ประดิษฐานไว้ตามพระอารามต่างๆ จึงชะลอ "พระศรีสรรเพชญ์" พระพุทธรูปยืน สูง 8 วา หล่อด้วยทองสัมฤทธิ์หุ้มด้วยทองคำ เดิมอยู่ที่วิหารหลวงวัดพระศรีสรรเพชญ์ กรุงเก่า เข้ามาวางบนรากพระเจดีย์แล้วก่อปิดทับ จากนั้นเชิญพระพุทธรูปที่เตรียมไว้มาปฏิสังขรณ์ แล้วประดิษฐานในสถานที่ต่างๆ ที่เตรียมไว้

ภาพประกอบที่ 2 พระพุทธรูป และพระบรมราชโองการให้รวมบรวมพระพุทธรูป (ซ้าย) กระแสพระบรมราชโองการ รัชกาลที่ 1 ให้ไปรวบรวมพระพุทธรูปจากหัวเมืองเหนือ (ที่มา : หอสมุดแห่งชาติ) (ขวาบน) พระพุทธรูปยืนที่จัดวางบนฐานเดียวกัน แต่มีพุทธลักษณะแตกต่างกัน ที่ระเบียงพระมหาเจดีย์ วัดพระเชตุพนฯ (ขวาล่าง)

พระพุทธรูปในระเบียงพระอุโบสถชั้นนอก วัดพระเชตุพนฯ มีพุทธลักษณะแตกต่าง (ที่มา : วิราวรรณ นฤปติ, (2560), การเมืองเรื่องพระพุทธรูป. กรุงเทพฯ : มติชน)

นอกจากนี้ยังมีหลักฐานเป็นเบื้องหลังการเก็บรวบรวมพระพุทธรูปที่ว่า หลักฐานเกี่ยวกับเรื่องนี้โดยตรงเป็นกระแสพระราชโองการของรัชกาลที่1 ที่สั่งให้ไปรวบรวมพระพุทธรูปเมื่อ พ.ศ. 2337 ตามพระราชศรัทธา และพระราชกุศลในฐานะอัครศาสนูปถัมภก การรวบรวมพระพุทธรูปทั้งหลายนี้ ก็เพื่อทำนุบำรุง และปฏิสังขรณ์วัตถุที่ปรักหักพัง ทิ้งร้าง เกรงจะเกิดอันตรายแก่พระพุทธรูปเหล่านั้น จึงได้ให้ข้าราชการไปอัญเชิญพระพุทธรูปลงมายังวัดพระเชตุพนฯ แสดงให้เห็นวิธีคิดของชนชั้นสูงที่เปลี่ยนไปว่า **"ไม่ได้เทียบองค์พระมหากษัตริย์เสมือนเป็นสมมุติเทพแล้ว หากแต่เป็นมนุษย์ธรรมดาที่ต้องการทำนุบำรุงศาสนาให้ยั่งยืนสืบไปเท่านั้น"** บทบาทและค่านิยมของกษัตริย์มีท่าทีเปลี่ยนไปเป็นผู้อุปถัมภ์ศาสนาดังที่ปรากฏ โดยเน้นไปที่พระราชประสงค์ขององค์พระมหากษัตริย์เริ่มต้นด้วยการเป็นผู้ตระหนักถึงอันตรายต่อพระพุทธรูปที่ผู้คนสร้างไว้แต่ก่อน ด้วยการแสดงว่าพระองค์ทรงมีจิตสำนึกที่จะสงเคราะห์เอาพระพุทธรูปที่หักพังนั้นมาไว้ในอุปถัมภ์ จากนั้นคือต้องการให้วัตถุทำหน้าที่สืบทอดศาสนาต่อไป

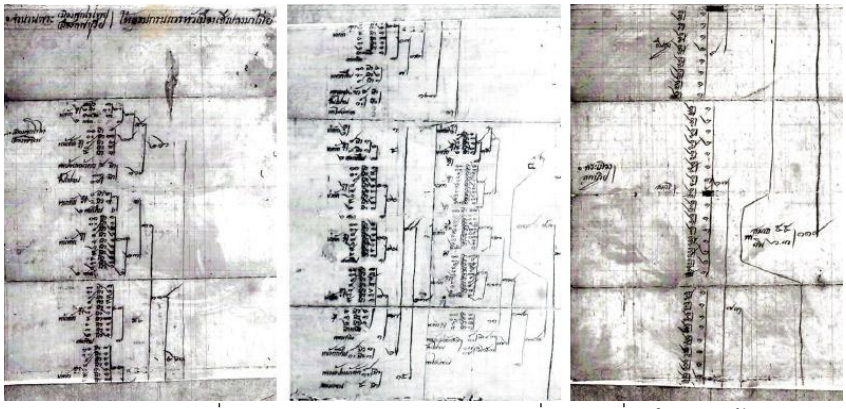

ภาพประกอบที่ 3 บัญชีพระพุทธรูป (บางส่วน) ที่รัชกาลที่ 1 โปรดเกล้าฯ ให้ไปอาราธนามาจากหัวเมืองเหนือ (ที่มา : หอสมุดแห่งชาติ)
(ที่มา : วิราวรรณ นฤปติ, (2560), การเมืองเรื่องพระพุทธรูป. กรุงเทพฯ : มติชน)

ความคิดเรื่องพระมหากษัตริย์เป็นผู้มีบุญบารมีสูงสุด เป็นอุดมคติที่สืบทอดกันมาในชนชั้นกษัตริย์ อย่างกษัตริย์สุโขทัย และกษัตริย์อยุธยาก็คือผู้ที่สั่งสมบุญบารมีเอาไว้มาก และจะสั่งสมบุญบารมีให้เพิ่มพูนยิ่งขึ้นไปอีกเพื่อเตรียมจะเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต ด้วยการประพฤติธรรม สั่งสอนธรรม และบำรุงพระศาสนา อุดมคติแบบนี้ฝังรากลึกอยู่ในอาณาจักรที่ทำกิจกรรมทางการเมืองควบคู่ไปกับศาสนาเป็นสำคัญ รวมถึงสมัยสร้างกรุงรัตนโกสินทร์นี้ด้วย แม้ว่าจะมีอุดมการณ์แบบเดียวกัน แต่การแสดงออก หรือการสร้างภาพแสดงตัวตนของพระมหากษัตริย์แต่ละองค์ก็แตกต่างกันไป เช่น หลังจากที่พระเจ้าตากสินขึ้นครองราชย์ พระองค์ก็สร้างภาพการเป็นพุทธราชา และอัคร

ศาสนูปถัมภกด้วยเช่นกัน ดังที่ปรากฏในใบบอกในสมัยกรุงธนบุรี ว่ามีการเชิญพระแก้วมรกต และพระบางมาประดิษฐานไว้ที่กรุงธนบุรี ก่อนจะถูกย้ายไปยังพระราชวังหลวงใหม่ในสมัยรัชกาลที่ 1

แม้ในช่วงแรกของรัตนโกสินทร์พระพุทธรูปอาจสัมพันธ์กับนัยยะเชิงอำนาจ และสะท้อนให้เห็นว่าในความเป็นจริงพระพุทธรูปมีนัยของการขับเคลื่อนสู่ความเป็นกลไกทางเมืองระหว่างรัฐและการเสริมสร้างบารมีและบุญญาธิการ แต่ความเชื่อดังกล่าวก็ได้เปลี่ยนแปลงไปด้วยเช่นกัน ดังปรากฏในในสมัยรัชกาลที่ 3 ดังมีหลักฐานว่า "...กิจกรรมทำนุบำรุงศาสนาสมัยรัชกาลที่ 3 ทั้งขององค์พระมหากษัตริย์และบุคคลอื่นที่มีมากมายนั้น สะท้อนให้เห็นเรื่องของค่านิยมที่ส่งผ่านกันในหมู่สังคมชั้นสูงและอื่น ๆ เช่น เศรษฐี พ่อค้า คหบดี มากกว่าจะเป็นนโยบายแบบรัชกาลที่ 1 ที่ทรงปฏิบัติด้วยพระองค์เอง จึงสะท้อนให้เห็นความเปลี่ยนแปลงทางความคิดเกี่ยวกับวัตถุอย่างสำคัญ..." (น. 84)

นอก**จากนี้พระพุทธรูปกับการเมือง**จึงสะท้อนคิดให้เห็นว่า (1) พระพุทธรูป ถูกนำมากล่าวอ้างถึงความชอบธรรมในการทำสงคราม การแย่งชิง หรือการได้มา ซึ่งในความหมายอาจสัมพันธ์กับบุญญาธิการ ความเหมาะสม อำนาจบารมี อันเป็นของคู่ควรกับรัฐใหญ่กว่าที่จะได้มาครอบครอง (2) พระพุทธรูปเป็นศูนย์รวมจิตใจความเชื่อ ประหนึ่งเป็นศูนย์กลางอำนาจ หรือจักรวาลวิทยาในแบบพระพุทธศาสนาโดยมุ่งไปที่พระพุทธรูปดังกรณีพระแก้วมรกตกับการเป็นศูนย์กลางที่เชียงใหม่ ลำปาง เวียงจันทร์ และกรุงเทพมหานคร เป็นต้น (3) พระพุทธรูป กับการค้ำยันอำนาจ ซึ่งหมายถึงความเป็นพระพุทธรูปเป็นการเสริมบารมี เสริมอำนาจของผู้ครอบครอง ดังกรณีพระแก้วมรกตกับความรัชกาลที่ 1 (น. 132) พระพุทธรูปทรงเครื่องที่วัดนางนอง อันเป็นสัญลักษณ์ของจักรพรรดิที่ปรากฏในพระพุทธรูป ในสมัยรัชกาลที่ 3 (น.82) หรือพระสยามเทวาธิราชของรัชกาลที่ 4 (4) พระพุทธรูปในฐานะเป็นสัญลักษณ์ความเชื่อรวมที่จะเป็นเกณฑ์ทางความเชื่อจุดรวมใจ การหลอมรวมหรือการสร้างความมีส่วนร่วมระหว่างพระพุทธรูปกับความเชื่อของประชาชน จึงเป็นประดิษฐกรรมสิ่งสร้างที่มีนัยยะทางการเมืองและการปกครอง จากชนชั้นปกครองที่มีเป้าหมายเพื่อการปกครองประชาชนอันเป็นมวลชนในรัฐนั้นด้วยเช่นกัน

พระพุทธรูปกับความเชื่อ

พระพุทธรูป คือวัตถุศักดิ์สิทธิ์ในพระพุทธศาสนา ตั้งแต่ในอดีตจวบจนปัจจุบัน แต่หากศึกษาให้ลึกลงไปอีกจะพบว่า การสร้าง บูรณะ หรือการอัญเชิญพระพุทธรูป ที่มีชื่อเสียงในแต่ละเมือง คือการแสดงนัยยะบางอย่างที่รัฐในฐานะผู้กำกับ จะแสดงออกต่อความเป็นศาสนา ในฐานะผู้ปกครองผู้ทรงทำ ผู้อุปถัมภ์ การแสดงออกต่อพระพุทธรูปในฐานะเป็นสัญลักษณ์ทางศาสนาจึงเกิดขึ้น ภายใต้ความเชื่อและกลไกของความเชื่อร่วมกัน รวมไปถึงความศักดิ์สิทธิ์ของพระพุทธรูปที่มีอยู่ในรัฐนั้น ๆ สามารถแปรเปลี่ยน เป็นอำนาจทางการเมืองได้ และในประวัติศาสตร์ความเป็นพุทธรูปก็ถูกใช้อย่างนั้นด้วยเช่นกัน ดังมีคำกล่าวที่ว่า "**ศาสนาย่อมไม่แยก จากการเมือง**" ดังมีหลักฐานว่า การสร้างความศักดิ์สิทธิ์ให้กับเมืองหลวงใหม่ที่กรุงเทพฯ นอกจากพระอารามแล้ว (เช่น วัดพระศรีรัตนศาสดาราม) สิ่งที่ขาดไม่ได้คือพระพุทธรูป จากหลักฐานพบว่าราชสำนักรัชกาลที่ 1 มี

การเลือกเก็บรวบรวมพระพุทธรูป ทั้งจากกรุงเก่า และจากหัวเมืองทางเหนือ ลงมาประดิษฐานที่กรุงเทพฯ ได้แก่ พระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์ที่มีชื่อเสียง อาทิพระแก้วมรกต พระพุทธสิหิงค์ พระพุทธชินราช พระพุทธชินศรี และพระศรีศากยมุนี " รัชกาลที่ 1 ใช้วัตถุทางศาสนาเป็นเครื่องมือในการแสดงตัวตนของพระมหากษัตริย์ในอุดมคติ และทำให้เมืองหลวงที่สถาปนาขึ้นใหม่มีความศักดิ์สิทธิ์ในฐานะเป็นศูนย์กลางของศาสนาพุทธ ควบคู่ไปกับอำนาจทางการเมือง ในอีกแง่มุมหนึ่งคือเป็นการสร้างความชอบธรรมของพระองค์ในทางอ้อม เนื่องด้วยปูมหลังการขึ้นครองราชย์ของพระองค์ ไม่มีความเกี่ยวข้องกับฐานอำนาจเดิมที่สืบเชื้อสายจากกษัตริย์อยุธยาอยู่เลย ดังนั้นการแสดงออกถึงการเป็นกษัตริย์ผู้มีบุญบารมีจึงจำเป็นอย่างยิ่ง..."

ภาพประกอบ 4 พระแก้วมรกต มรดกร่วมทางความศรัทธาของเชียงใหม่ เชียงราย ลาว และไทย (ที่มา ; พิเศษ เจียจันทร์พงษ์ และปรามินทร์ เครือทอง,บรรณาธิการ.พระแก้วมรกต. กรุงเทพฯ:มติชน.: น.68)

ความเชื่อต่อพระพุทธรูป ในฐานะเป็นสิ่งเชื่อ เป็นรูปเคารพ เป็นตัวแทนของพระพุทธศาสนาเป็นศูนย์รวมจิตใจ รวมไปถึงการปกป้องรักษา หรือบุญญาบารมีของผู้ปกครอง และการตั้งอยู่ในแว่นแคว้น ย่อมเป็นเครื่องประจักษ์ยืนยันต่อความเป็นพระพุทธรูปให้ปรากฏนับแต่อดีต ดังปรากฏในราชสำนักรัชกาลที่ 1 ที่นัยหนึ่งใช้ความเชื่อของพระพุทธรูป เป็นเครื่องยืนยันความสำเร็จในการสร้างภาพแสดงตัวตนของการเป็นผู้นำด้านพุทธจักร ควบคู่ไปกับอาณาจักร ผ่านการรวบรวมพระพุทธรูป นัยหนึ่งสะท้อนความเชื่อผ่าน **"ผู้ปกครอง"** ผ่านความเป็น **"ผู้มีบุญ"** มีข้อมูลว่าในยุครัตนโกสินทร์ได้มีการอันเชิญพระบางพระพุทธรูปสำคัญของลาว ที่อันเชิญมาพร้อมกับพระแก้วมรกต แต่พระบางได้กลายเป็นเงื่อนไขของการปกครอง กล่าวคือพระบางได้ถูกพระราชทานกลับไปในสมัยรัชกาลที่ 1 คืนให้กับพระเจ้านันทเสน (ครองราชย์/เวียงจันทร์/พ.ศ.

2325-2337) กลับไปครองเมืองล้านช้างตามเดิม ต่อมายึดคืนกลับมาในคราวที่เจ้าอนุวงศ์ (ครองราชย์/เวียงจันทร์/พ.ศ. 2348-2371) ตั้งตัวเป็นกบฏ (Prince Chaoprayatipakornvong, 2555: 82) จนกระทั่งสุดท้ายพระราชทานคืนกลับไปยังหลวงพระบางในสมัยรัชกาลที่ 4 (วันที่ 31 มีนาคม พ.ศ.2408) ด้วยเหตุผลในเรื่องความเชื่อเกี่ยวกับพระพุทธรูป" ดังปรากฏหลักฐานว่า **"...ด้วยได้ยินราษฎรชายหญิงหลายเหล่าบ่นซุบซิบกันอยู่เนืองๆมานานแล้วว่า ตั้งแต่พระเสิมเมืองเวียงจันทน์ซึ่งมาอยู่หนองคายและอัญเชิญมาไว้ ณ กรุงเทพมหานครเมื่อปลายปีมะเส็ง นพศก และพระไสยเมืองเวียงจันทน์ซึ่งมาอยู่ด้วยพระเสิม ณ เมืองหนองคาย และพระแสนเมืองมหาไชยเชิญมาไว้ ณ วัดปทุมวนารามเมื่อปลายปีมะเมีย สัมฤทธิศกนั้นมา ฝนในแขวงกรุงเทพมหานครตกน้อยไปกว่าแต่ก่อนทุกปี ต้องบ่นว่าฝนแล้งทุกปี ลางพวกก็ว่าพระพุทธรูปเหล่านี้ไปอยู่ที่ไหนของแพงที่นั่น และว่าของลาวเขาถือว่าพระพุทธรูปของบ้านร้างเมืองเสียปีศาจมักสิงสู่ ลาวเรียกว่าพุทธยักษ์ รังเกียจนักไม่ให้เข้าบ้านเข้าเมือง..."** ซึ่งในหนังสือสะท้อนให้เห็นว่าพระพุทธรูปนอกเหนือจากความเป็นสิ่งเชื่อทางศาสนาแล้วยังเป็นเครื่องมือหรือกลไกของความสัมพันธ์อำนาจทางการเมืองระหว่างรัฐประเทศราชด้วยเช่นกัน

ความศรัทธาต่อพระพุทธรูปหรือพระพุทธศาสนาปรากฏได้ทั่วไปของกษัตริย์ในดินแดนที่นับถือพระพุทธศาสนาดังปรากฏในสมัยรัชกาลที่ 1 กับการเคลื่อนย้ายพระพุทธรูปพร้อมการสมโภช ดังมีเหตุการณ์ว่าแม้ประชวรอยู่ก็ยังประสงค์จะเข้าร่วมงานสมโภชนั้น **"...ครั้งนั้นอยู่ราวปลายรัชกาลพระบาทสมเด็จ พระเจ้าอยู่หัวประชวร แต่ก็มีพระทัยอุตสาหะ เมื่อขบวนแห่พระมาถึงท่าพระทรงอยู่ร่วมขบวนแห่พระพุทธรูปด้วย และไม่ฉลองพระบาท ยกพระขึ้นที่ตั้งแล้วเสด็จกลับ..."** (น.73) ซึ่งข้อมูลนี้สะท้อนให้เห็นถึงความเชื่อศรัทธาต่อศาสนาและพระพุทธรูป

ผู้สร้างพระพุทธรูปใช้พระพุทธรูปที่ตนสร้างบอกความต้องการของตนแก่ผู้อื่นให้รับรู้สิ่งที่ตนเขียนไว้ในฐานพระพุทธรูปหลายประการ เช่น พญาติโลกราช กษัตริย์เชียงใหม่ (ปกครองระหว่าง พ.ศ.1954-2030) พระองค์ทรงพระพุทธรูปสำริดองค์ใหญ่ภายหลังจากที่พระองค์นำกองทัพไปตีเมืองน่านได้สำเร็จใน พ.ศ.1993 โปรดให้สร้างพระพุทธรูปเพื่อแสดงชัยชนะของพระองค์ พระพุทธรูปที่ทรงสร้างนามว่า "พระเจ้าทองทิพย์" ปัจจุบันประดิษฐานที่วัดสวนตาล อำเมืองเมือง จังหวัดน่าน (Department of Fine Arts, 2530:74) หรือคติการสร้าง **"พระเจ้าทันใจ"** ที่มีคติเรื่องการสร้างอันเกิดจากการทดสอบความพร้อมเพรียง สามัคคี หรือแรงศรัทธาของชาวบ้าน เมื่อชาวบ้านมีความคิดจะสร้างถาวรวัตถุในวัดของตน เช่น วิหาร กุฏิ อุโบสถ ซึ่งสิ่งเหล่านี้ต้องอาศัยความสามัคคี และความร่วมแรงร่วมใจ พระเจ้าทันใจ พระพุทธรูป จึงถูกสร้างให้เสร็จภายในวันเดียวด้วยความร่วมมือและสามัคคี

นอกจากนี้การอันเชิญพระพุทธรูปของกษัตริย์ยังสัมพันธ์ไปกับความเชื่อและความศรัทธา ดังมีข้อมูลว่า "...การอันเชิญพระศรีสรรเพชรจากกรุงเก่านั้น สันนิษฐานว่าเป็นพระราชดำริรวบรวมพระพุทธรูปสำคัญครั้งแผ่นดินกรุงศรีอยุธยา มาประดิษฐานไว้ในกรุงเทพมหานคร มีความคิดเนื่องมาจากพระราชศรัทธาเคารพในองค์พระพุทธรูป เมื่อปราสาทราชมณเฑียรถูกทำลายเสียหายไปมากจึงสมควรอันเชิญพระพุทธรูปสำคัญของราชสำนักอยุธยามาประดิษฐานยังพระนครแห่ง

ใหม่นี้ด้วย เพื่อเป็นขวัญและกำลังใจแก่ผู้คนในราชสำนักอยุธยาที่อพยพหนีภัยสงครามมาอยู่ที่กรุงเทพ ฯ แม้ว่าจะไม่ได้รับการปฏิสังขรณ์องค์พระพุทธรูปให้ดีดังเดิมแต่ก็ได้รับการบรรจุไว้ในพระเจดีย์ที่ซึ่งประดิษฐานไว้ในใจกลางพระนคร...” (น. 37) รวมไปถึงความเชื่อนั้นสัมพันธ์ไปกับสถานะของกษัตริย์หรือผู้ปกครองที่นอกเหนือจากการเป็นพระเจ้าแผ่นดินแล้ว การเป็นพระเจ้าแผ่นดินหรือผู้ปกครองที่ทรงธรรมย่อมเป็นของคู่กันด้วยดังปรากฏข้อมูลว่า “...แนวคิดนี้ว่าสมัยรัชกาลที่ 1 แนวคิดการให้ความสำคัญกับพระมหากษัตริย์เปลี่ยนไป จากที่เคยเป็นเทวราชา ราชาผู้เป็นศูนย์กลางของเขาพระสุเมรุในระบบความเชื่อทางจักรวาลวิทยาแบบเดิม มาเป็นธรรมราชาผู้อยู่เหนือโพธิบัลลังก์ ที่เชื่อว่าโพธิบัลลังค์มีต้นกำเนิดในชมพูทวีปอันเป็นต้นกำเนิดของศาสนาพุทธโดยตรง แต่อย่างไรก็ตามใช่ว่าแนวคิดจักรวาลวิทยาแบบเดิมที่ให้ความสำคัญกับเขาพระสุเมรุและเทวราชาจะหายไป เพียงแต่บทบาทของกษัตริย์ถูกเน้นไปที่การเป็นผู้อุปถัมภ์พุทธศาสนามากขึ้นเท่านั้น...” (น. 40) จากข้อมูลที่ปรากฏสถานะของพระมหากษัตริย์ที่ได้เปลี่ยนไปด้วย จากกษัตริย์ที่เป็นศูนย์กลางมาเป็นกษัตริย์ที่ทรงธรรม ดังมีข้อมูลที่ว่า “...เรื่องการอันเชิญพระศรีศากยมุนีมีปรากฏในพระราชวิจารณ์ จดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวีว่า **“ได้รับสั่งให้สร้างวัดขึ้นกลางพระนครให้สูงเท่าวัดพนัญเชิง ให้พระพิเรนทรเทพขึ้นไปรับพระใหญ่ ณ เมืองสุโขทัย ชะลอเลื่องลงมากรุงเทพฯ ประทับท่าสมโภช 7 วัน เดือน 6 ขึ้น 15 ค่ำ...พระบรมราชโองการแต่งตั้งเครื่องนมัสการพระทุกหน้าวัง หน้าบ้าน ร้านตลาด”** (Prince Chaoprayatipakornvong, 2496 : 53-54) มาขึ้นที่ท่าช้างปัจจุบัน เมื่อมาถึง องค์พระพุทธรูปมีขนาดใหญ่เกินประตูเมือง จึงโปรดเกล้าฯ ให้รื้อประตูออก ภายหลังซ่อมประตูให้ดีดังเดิมแล้วแต่ผู้คนกลับเรียกว่าท่าพระแทนชื่อเดิม...” (ส.พลายน้อย, 2555 :195) (น. 72-73) จากภาพลักษณ์ที่ปรากฏต่อพระพุทธรูปเป็นเรื่องของความเชื่อ ความศรัทธาและการเสริมพลังต่อความเชื่อของศาสนาสู่พลังทางความเชื่อต่อสถานะหรือตำแหน่งของความเป็นพระเจ้าแผ่นดินในคราวเดียวกันด้วยเช่นกัน

นอกเหนือจากความเชื่อต่อพระพุทธศาสนา และพระพุทธรูปแล้วผู้ปกครองยังมองไปถึงบทบาทหน้าที่ หรือธุระในการบริหารจัดการศาสนาจะด้วยนัยยะทางการเมืองแฝง หรืออาจจะด้วยบทบาทของความศรัทธาอย่างแท้จริงในฐานะ “**อุปถัมภก**” ดังมีหลักฐานที่ว่า **“...นัยยะของคำว่าทำนุบำรุงคือการช่วยอุปถัมภ์หรือการสงเคราะห์** (Dan Beach Bradley, 2514 : 288) **เป็นการช่วยเหลือผู้ที่ด้อยกว่า หรือได้รับความเดือดร้อนให้ได้ความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นจากความเป็นอยู่เดิมที่ไม่ดี ในที่นี้คือการทำนุบำรุงศาสนาที่ราชสำนักรัชกาลที่ 1 อาจมองว่าสถาบันศาสนาอยู่ในช่วงเสื่อมโทรมโดยเกิดวิกฤติต่าง ๆ มากมายทั้งพระสงฆ์ประพฤติไม่ชอบ ไม่อยู่ในศีลธรรม กลับปฏิบัติตนเป็นเจ้าลัทธิไสยศาสตร์แทน จนพระองค์เองต้องทำการปฏิรูปศาสนาครั้งใหญ่ในต้นรัชกาล ที่แต่งตั้งพระราชาคณะใหม่หมด เลือกเฉพาะผู้ที่มีอุดมการณ์ศาสนาแบบเดียวกันกับพระองค์แต่ในครั้งนี่น่าจะหมายถึงตัววัตถุคือพระพุทธรูปที่ไม่มีใครดูแล และเป็นไปได้ว่าจะเกิดอันตรายจากคนที่รู้เท่าไม่ถึงการณ์ให้มาอยู่ในที่ที่ดีขึ้นปลอดภัยกว่าเดิม...”** (น.76)

ดังปรากฏข้อมูลที่ว่า **“...อุดมคติแบบเดิมในเรื่องภาพลักษณ์กษัตริย์ผู้มีบุญ-บารมีสูงสุดยังคงอยู่ ไม่ได้หายไปไหน เห็นได้จากการแสดงออกผ่านงานศิลปกรรมในรูปแบบของพระ**

จักรพรรดิราช เช่น กรณีการปฏิสังขรณ์วัดนางนอง วัดประจำรัชกาลที่ 3 และการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องใหญ่ หรือทรงเครื่องอย่างกษัตริย์ตามอุดมคติพระจักรพรรดิราช...การสร้างพระจักรพรรดิราชนี้อาจเป็นร่องรอยอุดมคติที่ยังหลงเหลืออยู่ในคนชนชั้นปกครอง การสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องอย่างจักรพรรดิที่วัดนางนองนี้ แม้ไม่ใช่การแสดงภาพตัวแทนที่แสดงออกว่าเป็นกษัตริย์เหนือดินแดนอื่น แต่เป็นการแสดงออกถึงภาพลักษณ์ของพระมหากษัตริย์ในเชิงอุดมคติใช้เรื่องเล่าในพุทธประวัติ และที่สำคัญคือเป็นผู้เพียบพร้อมไปด้วยทรัพย์สมบัติทั้งปวง...” (น.82)

จากข้อมูลที่ปรากฏสะท้อนให้เห็นว่าพระพุทธรูปเป็นเรื่องของการสร้างบนฐานของความเชื่อทางศาสนา ที่สัมพันธ์กับเอกลักษณ์ของแต่ละพื้นที่ถิ่น แต่ที่ชัดเจนเลยความเชื่อต่อ (1) พระพุทธศาสนาจึงทำให้เกิดประดิษฐ์สร้างพระพุทธรูปในฐานะองค์แทนพระพุทธเจ้าผู้ก่อตั้งพระพุทธศาสนาตามคติในเรื่อง “พุทธานุสติ” การระลึกถึงพระพุทธเจ้าผ่านการสร้างรูปเคารพที่ได้รับอิทธิจากกรีก (2) การสร้างสัญลักษณ์ทางความเชื่อเพื่อส่งผ่านเป็นค่านิยมอันสัมพันธ์กับศาสนา (3) ความเชื่อผ่านค่านิยมสังคมเชิงประจักษ์ในเรื่องของบุญญาบารมี ต่อการได้มา การสร้างการครอบครองต่อสิ่งเชื่อเหล่านั้น ดังกรณีพระแก้วมรกตกับภูมิภาคนี้ การได้มาซึ่งพระมหามัยมุนี ที่สัมพันธ์กับอำนาจทางการทหาร ความเชื่อ ของการได้มา (4) ความเชื่ออันเป็นประสบการณ์ตรงต่อสิ่งเชื่อเหล่านั้นดังกรณีพระบาง ของเมืองหลวงพระบางที่มาพร้อมพระแก้วอันมีผลต่อความแห้งแล้งของบ้านเมือง เป็นต้น ภาพลักษณ์เหล่านี้สะท้อนความจริงเกี่ยวกับความเชื่อและผลของความเชื่อที่ปรากฏในพระพุทธศาสนาและสังคมสยามในอดีตด้วยเช่นกันและปรากฏในงานหนังสือที่นำเสนอนี้ด้วย

พระพุทธรูปกับศิลปะ/และสายช่าง

หากพิจารณาในความเป็นพระพุทธรูป เราอาจคุ้นชินกับคำว่าศิลปะสมัยทราวดี สุโขทัย อยุธยา หรือรัตนโกสินทร์ เชียงแสน เหล่านี้จัดเป็นสายตระกูลช่าง ถึงในหนังสืออาจไม่ได้ลงรายละเอียด แต่อย่างน้อยก็สะท้อนให้เห็นว่าความเป็นสายตระกูลช่างอันมีผลต่อศิลปะ รูปแบบการสร้าง และ/หรือความวิจิตรงดงามของพระพุทธรูป ทั้งยังสัมพันธ์กับเทคนิคของการสร้างพระ เช่น การปั้น พิมพ์ (พระรอด พระคง) การหล่อ (พระพุทธชินราช) แกะสลัก (พระแก้วมรกต) เขียนหรือแต้ม (พระบฏ)

ในงานเขียนหนังสือเล่มดังกล่าวจะมีแนวคิดในเรื่องพุทธลักษณ์ที่ปรากฏในพระพุทธรูปผ่านแนวคิดเรื่อง **“ศิลปะ”** ดังมีข้อความว่า **“พระพุทธรูปศิลปะสมัยอยุธยาคละกันไปกับพระพุทธรูปศิลปะล้านนา”** (น.72) ในส่วนสุโขทัยก็สะท้อนถึงความพิเศษของพระพุทธรูป ที่ในประวัติศาสตร์พระพุทธรูปสุโขทัยก็ถือว่าเป็นพระที่มีเอกลักษณ์สะท้อนลักษณ์ของการสร้าง รวมทั้งสถาปัตยกรรมและเอกลักษณ์งดงามในแบบสุโขทัย จึงปรากฏภาพลักษณ์ต่อชนชั้นปกครองต่อการเคลื่อนย้ายพระพุทธรูปในแนวคิดที่ว่า **“สุโขทัยในฐานะบ้านเมืองในอุดมคติ”** (น.72) นั้นเท่ากับเป็นการยืนยันถึงเอกลักษณ์ของพระพุทธรูปที่สะท้อนออกมาเป็นประดิษฐกรรมสิ่งสร้างตามคติในทาง

พระพุทธศาสนาด้วยเช่นกัน รวมไปถึงการสร้างพระพุทธรูปศิลปะในแบบรัตนโกสินทร์ที่สัมพันธ์อุดมคติของกษัตริย์กับความมีบุญญาธิการในแบบ **"พุทธกษัตริย์"** ผ่านรูปแบบศิลปกรรมในแบบพระจักรพรรดิราช หรือพระพุทธรูปทรงเครื่องทรงแบบกษัตริย์ **"...ที่ปรากฏที่วัดนางนอง วัดพระจำรัชกาลที่ 3 ที่คติการสร้างพระเป็นพระพุทธรูปทรงเครื่องใหญ่...ทรงเครื่องอย่างกษัตริย์ตามอุดมคติพระจักรพรรดิราช..."** (น.82) ดังปรากฏผ่านพระสยามเทวราชธิราชในสมัยรัชกาลที่ 4 นอกจากนี้ศิลปกรรมส่วนอื่นยังเข้ามามีส่วนสนับสนุนต่อคติของพระพุทธรูปตระกูลช่างด้วย ดังปรากฏว่าวัดในสมัยรัตโกสินทร์ตอนต้น รวมไปถึงสถาปัตยกรรมสิ่งสร้างที่เนื่องด้วยพระพุทธรูป มีการผสมผสานศิลปะจากจีนอยู่ด้วย อาทิภาพจิตรกรรมฝาผนังในหลาย ๆ วัด อาทิ วัดพระแก้ว วัดอรุณราชวราราม วัดพระเชตุพน ฯ เป็นต้น ล้วนผสมผสานด้วยศิลปะกรรมจากจีน รวมทั้งศิลปะฝีมือช่างจีนเป็นต้น (น. 85) ซึ่งผู้เขียนได้สะท้อนถึงความสัมพันธ์นี้ว่า "...ความสัมพันธ์ของจีนกับรสนิยมทางศิลปะของคนในราชสำนักมีความสัมพันธ์อันดีต่อกันโดยมีสาเหตุมาจากความสัมพันธ์ทางสังคมและเศรษฐกิจภาพลักษณ์ของของชาวจีนในสายตาคนไทยสมัยรัชกาลที่ 3 ยังปรากฏอยู่ที่อื่นอีก ล้วนแล้วแต่เป็นการกล่าวถึงชาวจีนในทางที่ดีทั้งสิ้น..." (น. 85) หรือในพระบรมราชวินิจฉัยของรัชกาลที่ 4 (น. 128) ที่สะท้อนออกมาเกี่ยวกับศิลปะตระกูลช่างต่อพระแก้วมรกตที่ว่า **"...อนึ่งจะว่าด้วยฝีมือช่างที่ทำพระพุทธรูปพระองค์นี้นั้นเล่า เมื่อพิจารณาเทียบเคียงดูก็เห็นเป็นฝีมือช่างที่เอกทีเดียว ในครั้งหนึ่งคราวหนึ่งจะเป็นฝีมือช่างข้างอินเดีย คือเมืองเบงคอละราฐสุรัฐ แลเมืองแขกพราหมณ์ข้างมัชฌิมประเทศที่ไทยเรียนเมืองเทศนั้นก็มิใช่เลย อนึ่งจะเป็นฝีมือสิงหฬ มอญพะม่าเขมรและไทยเหนือจีนก็มิใช่ ดูฝีมือไม่ใกล้เคียงคล้ายคลึงกันกับพระพุทธรูปซึ่งเป็นฝีมือช่างในเมืองทั้งปวงที่ออกชื่อมาเลย..."** (King Mongkut, 2556:197)

ดังนั้นภาพสะท้อนของพระพุทธรูปที่ชัดเจนอีกกรณีหนึ่งคือสายช่าง ศิลปะ และเอกลักษณ์ของแต่ละพื้นถิ่นต่อการสร้างพระพุทธรูป ที่สัมพันธ์กับความเชื่อทางพระพุทธศาสนา คติการสร้างและวัตถุในการจัดสร้าง ที่เนื่องด้วยพื้นถิ่นและรูปแบบของการสร้าง ซึ่งนับเป็นพัฒนาการและการให้ค่าในเชิงสังคมแต่ละช่วงเวลา เราจึงเห็นพระพุทธรูปทำจากหิน หินทราย ไม้ หยก การหล่อด้วยปูน ทองคำ ทองแดง สำริด และอื่นๆ อันสัมพันธ์กับพื้นถิ่น และเศรษฐกิจ รวมไปถึงภูมิปัญญาในการจัดสร้างด้วย รวมทั้งเทคโนโลยีของการจัดทำ อาทิ การแกะสลัก การปั้น การหล่อ การวาด ซึ่งสิ่งเหล่านี้ปรากฏอยู่ในความเป็นพระพุทธรูปอันเป็นเอกลักษณ์ของแต่ละถิ่นที่ด้วยเช่นกัน ดังนั้นสายช่าง และศิลปะของพระพุทธรูปจึงสะท้อนเกาะเกี่ยวอยู่กับคุณค่าในความหลากหลายมิติด้วย

บทสรุป

พระพุทธรูปนอกเหนือจากการเป็นพระปฏิมาที่ใช้สำหรับการแสดงความเคารพบูชาในฐานะที่เป็น **"ปฏิการะ"** ผ่านคำว่า **"พุทธานุสติ"** คือการสร้างรูปเคารพ เพื่อแสดงออกต่อสิ่งเคารพตามคติโบราณและในเวลาเดียวกันยังเป็นสัญลักษณ์ทางกายภาพที่เกี่ยวกับพระพุทธเจ้าศาสนาดูผู้ก่อตั้งพระพุทธศาสนา ดังนั้นในความเหมือนและความต่างเหล่านั้นได้ก่อให้เกิดการขับเคลื่อนขยับก้าวสู่ความเป็นพระพุทธศาสนาอย่างสำคัญ จนกระทั่งกลายเป็นกลไกและปรากฏการณ์ของการมี

ส่วนร่วมทางศาสนา ดังนั้นจากหนังสือ **"การเมืองเรื่องพระพุทธรูป"** ได้สะท้อนคิดให้เห็นว่า พระพุทธศาสนาสามารถอยู่ได้ด้วยรัฐ และรัฐก็มีอุดมคติทางศาสนาเป็นเครื่องค้ำยัน

พระพุทธรูปถูกทำให้กลายเป็นสิ่งเชื่อ ที่มีผลต่อการรวมใจของสมาชิกในสังคม เป็นสัญญะของการให้คำอธิบายในเชิงสังคมและการมีส่วนร่วมในเชิงสังคม อันเป็นปรากฏการณ์ของการมีส่วนร่วมอย่างเหมาะสมและลงตัว การทำลายสัญญะทางความเชื่อระหว่างรัฐ รวมไปถึงการแสดงบุญญาธิการผ่านพระพุทธรูปจึงเกิดขึ้นในประวัติศาสตร์ของชาติที่นับถือพระพุทธศาสนาโดยเฉพาะในภูมิภาคอุษาคเนย์ไทย ลาว เขมร พม่า เป็นต้น แต่ในความเป็นจริงพระพุทธรูปมีสัญญะเพียงประดิษฐกรรมสิ่งสร้างที่มีนัยของ **"พุทธานุสติ"** ที่ให้ระลึกถึงคุณงามความดีของพระพุทธเจ้าในฐานะศาสนาผู้ก่อตั้งพระพุทธศาสนา และมีคุณแห่งความเป็นผู้นำ ความเป็นศาสดา และความเป็นผู้มีคุณอันควรค่าแก่การปฏิบัติตาม ด้วยพุทธพจน์ว่า **"ยถาวาที ตถาการี"** พูดอย่างไรทำอย่างนั้น รวมไปถึง "บัญญัติ" ที่พระพุทธเจ้าสอน และให้ผู้อื่นกระทำตาม พระพุทธเจ้า ท่านกระทำ และไม่เคยแม้ล่วงละเมิด นั่นน่าจะหมายถึงเป้าหมายของ **"พุทธานุสติ"** ที่ปรากฏในพระพุทธรูป **"ผู้นำต้องเป็นแบบอย่างทั้งในส่วนของคุณธรรมจริยธรรม"** น่าจะคือหัวใจของการเมืองในพระพุทธรูป ดังประโยคที่เป็นพุทธพจน์ **"จงจาริกไปเพื่อประโยชน์ของมหาชนหมู่มาก"** หรือราชดำรัสที่ว่า **"เราจะครองแผ่นดินโดยธรรมเพื่อประโยชน์แห่งมหาชนชาวสยาม"** น่าจะหมายถึงหัวใจของผู้นำ ผู้ปกครอง หรือชนชั้นปกครองโดยองค์รวม

Reference

Department of Fine Arts. (1987). **Nan City : Archeology, History and Art**. Bangkok : Department of Fine Arts.

Prince Chaoprayatipakornvong. (2012). **Royal Chronicle of Rattanakosin**, reign 1-4, Vol.2 Bangkok : Sripanya. [Thai Version]

Dan Beach Bradley. (1971). Dictionary of the Siamese Language.Translate by Master Thad. Bangkok : Kurushapha Press. [Thai Version]

King Mongkut , (2013). "The legend of the Emerald Buddha for scribes. Quote from, Sujitr Vongdhes. Editor, **Emerald Buddha**. Bangkok : Matichon. [Thai Version]

Piseth Jeajunpong, Pramint Kruethong, Editor. (2004). **Emerald Buddha**, Bangkok : Matichon Press. [Thai Version: พระแก้วมรกต]

Htin Aung. (2008). A History of Burma, Translated by Phetcharee Sumitr Bangkok : The Foundation for the Promotion of Social Sciences and Humanities Texbooks Project [Thai Version]

Wirawan Naruepiti. (2014). The Politics of Number : Collecting, List Making, Measuring and Cataloging of Buddha Images from the North of Bangkok in the Period of State

Building ,Journal of Damrong. 13 (2) : 123-146. Online : http://www.damrong-journal.su.ac.th/?page=view_article&article_id=393

Wirawan Naruepiti. (2014). **Thought of collecting Buddha images from period of building Bangkok to King Rama 5th**. Thesis of Master of Arts (History). Faculty of Arts: Thammasart University**.** [Thai Version]

Prince Damrong Rajanubhab. (1953). Legend of the important Buddha.Bangkok : Department of Fine Arts. [Thai Version]

Sor.Pai Noi. (2012). Bangkok Story : Complete version.Bangkok : Phim Khum Press. [Thai Version]

SukChai Saisingha. (2007). **Important Buddha statues and Buddhist art in Thai territory**: Bangkok : Muangboran Press. [Thai Version]

Arunrat Vichien Khao, (2548). **Buddha Statue According to Moral Precept of Lanna People**. Bangkok : Chulalongkorn University Press. [Thai Version]

Father Sangermano, (1969). **A Description of the Burmese Empire** .New York: [Thai Version]

Charney, Michael W. (2006). Powerful Learning: Buddhist Literati and the Throne in Burma's

Last Dynasty, 1752-1885. Ann Arbor: University of Michigan. [Thai Version]